

SILVANA VRANIĆ
ADRIANA CAR-MIHEC

DIJALEKTNA STILIZACIJA U ISAKOVIĆEVOJ *HASANAGINICI*

Sažetak

U članku su izdvojene jezične značajke Isakovićeve *Hasanaginice* koje se uvidom u dijalektološku literaturu, primarno u klasifikacije hercegovačkih govora (Peco, 2007a; 2007b), mogu pripisati stiliziranim dijalektnim elementima. Premda se u dijelu literature o toj drami neke od njih određuju i utjecajem “razgovornoga jezika” (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 179), analizom se teksta prema dijalektološkim kriterijima nastojalo utvrditi mogu li se takve jezične osobitosti, uvjetovane u prvom redu mjestom i vremenom radnje te kulturološkom i socijalnom pripadnošću junaka drame, pridružiti samo jednomu tipu vernakulara. Zaključuje se da vernakularni elementi izmiču strogoj klasifikaciji i da se njihovim unošenjem, uz druge dramaturške postupke, A. Isaković, kao što i sâm piše u uvodu svoje drame, “želio približiti životnim realnostima, moralu i jeziku (...) balade” (Isaković, 2024, str. 139).

Ključne riječi: *Alija Isaković, Hasanaginica, dijalektna stilizacija, istočnohercegovački štokavski dijalekt, zapadni štokavski dijalekt*

1. UVOD

Balada *Hasanaginica*, jedna od kanonskih tekstualnih cjelina južnoslavenskoga usmenoga pjesništva, stoljećima je predmet književnih, scenskih i kulturoloških reinterpretacija, pri čemu svaka nova adaptacija otvara pitanje njezine suvremene relevantnosti.

Bez obzira na to što se u literaturi različito pristupa podrijetlu verzija balade *Hasanaginice* / *Asanaginice*,¹ u ovom se izlaganju ti pristupi neće

¹ Već od tumačenja Fortisove *Xalostne pjesanze plemenite Asan-Aghinize* iz 1774. s prijevodom na talijanski (F. Miklošić 1883. objavio je Fortisov original u Beču, a rukopis koji je bio vlasništvo J. Bajamontija, Fortisova prijatelja, datiran je 1780. godinom; v. Lukežić, 2005, str. 104), Karamanove Splitske verzije iz 1882., Meštrovićeve (M. Čurčin, *Hasanaginica* u narodu, Meštrovićeva verzija, 1932.), šipanske varijante u *Erlangenskom rukopisu* iz 1925., Murkove, deset godina poslije objavljene *Asanaginice sa Šipana*. U međuvremenu je tiskano prvo Karadžićevo čitanje Fortisove verzije, ono iz 1814., drugo čitanje iz 1846., a izdanje je iz 1894. priredio Lj. Stojanović (brojni su prijevodi balade objavljeni na stranim jezicima; o nekim izdanjima v. Lukežić, 2005, str. 103, *Hasanaginica*: 1774–1974). Druge srpskohrvatsko / hrvatskosrpske verzije različite su od Karadžićevih uglavnom tumačenjima pojedinih leksema. U zapisu A. Cronije iz 1949., osim nekih objašnjenja, nešto je drukčija pravopisna interpretacija dvosložnoga dugoga *jata* – dvosložnim slijedom *ije* (Lukežić, 2005, str. 101–102). No, I. Lukežić upozorava da je A. Cronia imao uvid u Fortisov predložak te nije mogao ne primijetiti da je, čitaju li se primjeri dugoga *jata* kao *je*, stih deseterački, a kao *ije*, stih je jedanaesterac (Lukežić, 2005, str. 101–102). Autorica, naprotiv, jekavski zapis kratkoga, ali i dugoga *jata*, tumači doslovnim čitanjem prema dubrovačkomu jekavskomu obrascu (Lukežić, 2005, str. 113). Novija istraživanja, naime, pokazuju da je dubrovački dugi *jat* jednosložan (Vulić, 2005, str. 261–271; Vulić-Vranković, 2007, str. 97–112). U najnovijem izdanju balade, koje je 2004. priredio J. Bratulić (Marjan tisak, Split), ostavljen je dugi i kratki *jat* kao u V. Stefanovića Karadžića, ali se donose i Fortisove bilješke u kojima I. Lukežić nalazi ključ za čitanje *Asanaginice* nastale “prije dva i pol stoljeća u Imotskoj krajini, vjerojatno na pučkoj ikavici s toga područja” (Lukežić, 2005, str. 102). Pisana je, zaključuje autorica, “hrvatskim jezikom na latinici grafijsko-ortografskoga uzusa kakav se primjenjivao u južnoj Hrvatskoj u drugoj polovini 18. st.” (Lukežić, 2005, str. 103). Smatra da je Splitski rukopis pisan morlačkim kurzivom, pa je i u Fortisovoj bilješci prijepis četiriju stihova njime pisanih iz Splitske varijante (Lukežić, 2005, str. 109). Splitski rukopis, dakle, drži starijom inačicom.

A. Peco, ranije, naprotiv, ističe da je Splitski rukopis “vremenski udaljeniji od nastanka ove balade, i tu je više odražavao (u slaboj uporabi velara *h*, nap. autoricā) govor sredine u kojoj je ona produžila svoje bitisanje nego fonetiku sredine u kojoj je nastala” (Peco, 1990, str. 161), pa je “Fortisov tekst mogao da služi za uzor Splitskom rukopisu, a ne obratno” (Peco, 1990, str. 161).

J. Hodžić u svojim analizama balade napominje da su nedoumice u čitanjima uvjetovane ondašnjim latiničnim zapisom “prilagođenom talijanskom pravopisu”, ali i da su “nastale uslijed mnogobrojnih grešaka prisutnih u samom zapisu pjesme” (Hodžić, 2018, str. 345). Dvojbe se javljaju i pri usporedbi Splitskoga rukopisa i Fortisova rukopisa, pa i kasnijih čitanja i zapisa. Autor se kritički osvrće na

podrobno uspoređivati, već će se za određenje jezičnih značajki Isakovićeve *Hasanaginice* osvrnuti samo na temeljne postavke u dosadašnjoj literaturi o toj baladi koje bi mogle pomoći u analizi dijalektne stilizacije u Isakovićevoj dramatizaciji koja složenim dramaturškim postupcima i promišljenom jezičnom strategijom uspostavlja dinamičnu interakciju između vernakularnog idioma² i standardnoga jezika s kraja 20. stoljeća.

Polazište je analize dio autorove uvodne napomene samoj drami: “Ja sam samo nastojao da se približim životnim realnostima, moralu i jeziku ove balade koliko sam više mogao” (Isaković, 2024, str. 139). Ta rečenica eksplicira autorovu intenciju k rekonstrukciji, a ne k dekonstrukciji baladne matrice – riječ je, dakle, o intertekstualnoj strategiji utemeljenoj na povijesno-društvenoj i jezičnoj autentičnosti, a ne o radikalnoj estetskoj reinterpretaciji. Time se analitička pozornost jasno usmjerava na diskurzivne postupke zahvaljujući kojima narativni predložak nosi kolektivnu memoriju, dok se jezičnom stilizacijom uspostavlja i autorov kritički odnos prema samomu predlošku, ali i prema aktualnomu recepcijskomu horizontu.

suvremena čitanja balade M. Maglajlića i Đ. Buturović te na mišljenja A. Pece, I. Lukežić i L. Nakaš o tomu koji je rukopis bliži originalu. Potonja autorica iznosi nov pogled – mogućnost da je i Splitski rukopis jedan od Fortisovih zapisa nastao pred objavljivanje njegova *Putu po Dalmaciji* (v. Nakaš, 2010, str. 298–300; Hodžić, 2018, str. 355–356).

² Iako je termin *vernakular* primarno označavao sociolingvističku razinu govora u kojoj je nadzor nad jezičnom uporabom minimalan i bio definiran kao najautentičniji oblik jezičnoga sustava koji odražava stvarne jezične obrasce zajednice (usp. Labov, 1972, str. 208–209; 1984, str. 29), u novijoj se literaturi (npr. Chambers, Trudgill, 2004, str. 130–133; Trudgill, 2002) ističe da je vernakular funkcionalno određen i da može postojati unutar bilo kojega dijalekta (koji je strukturalni i geografski varijetet jezika, sustav) ili standarda te da se može javiti i u pisanom obliku kada autor želi odraziti autentičan govor naroda ili lokalne zajednice. Drugim riječima, i dijalektni se idiomi mogu upotrebljavati kao vernakulari, no vernakular ne označuje nužno dijalektni sustav, nego sociostiliističku razinu i standardnojezičnih i nestandardnojezičnih idioma. U svojoj raspravi *Prolegomena za vernakularnu stilistiku* (kasnije objavljenoj kao poglavlje u monografiji *Vernakularna stilistika* iz 2019.) J. Božanić vernakularom određuje “domaći”, odnosno pučki jezik, a preferira taj termin u odnosu na termin *dijalekt* jer obuhvaća sve nestandardne idiome na svim dijalektima, lokalne i regionalne varijetete, kako na čakavštini i kajkavštini, tako i na štokavštini (Božanić, 2011, str. 232), koja je do 60-ih godina prošloga stoljeća bila isključena iz dijalektne književnosti. U ovom se radu, stoga, termin *vernakular* odnosi na varijetete koji funkcioniraju kao svakodnevni govor unutar zajednice, dakle u opoziciji su s normiranim standardnim jezikom, pa uključuju i spontanu uporabu standardnoga jezika, ali i dijalektnih idioma.

Jedan je od ključnih stilističko-dramatoloških slojeva koji omogućuje takvu dvoznačnu rekonstrukciju komunikacijska dinamika između glavnoga i pomoćnoga teksta.³ U Isakovićevoj se drami ta dinamika ostvaruje kroz diferencijaciju jezičnih registara: dok su didaskalije oblikovane temeljno standardnim jezikom s kraja 20. st., govorni iskazi likova artikulirani su stiliziranim dijalektnim idiomima. Takva jezično-funkcionalna distinkcija nije puka stilska dekoracija, već temeljni semiotički mehanizam koji omogućuje istodobnu historizaciju i aktualizaciju narativa, pri čemu replike nose društveni, kulturni i identitetski kod. U tom smislu, uporaba standardnoga jezika u pomoćnom tekstu – osobito u didaskalijama – stvara univerzalno čitljiv okvir scenske interpretacije. Taj okvir omogućuje vremenski i simbolički odmak, a istodobno pojačava kontrast u odnosu na dijaloški tekst koji je idiomatski obilježen i pragmatički obojen, čime se osigurava njegova ekspresivna autentičnost. Replike, u tom sloju, ne prenose samo sadržaj, već konstruiraju i sociolingvistički profil likova, njihov svjetonazor i povijesnu pozicioniranost. Ova dvodimenzionalna struktura dramskoga jezika korespondira i s prostorno-vremenskim slojem radnje, pri čemu didaskalije reflektiraju autorov metapozicijski stav – svijest o vremenskom odmaku, ali i o potrebi interpretativne sinteze između prošlosti i sadašnjosti. Time se otvara prostor za prepoznavanje izražena metatekstualnoga sloja, koji se u suvremenoj dramaturgiji često ostvaruje upravo kroz diskretno, ali funkcionalno upravljanje jezičnim planovima.⁴ Ovakav pristup potkrepljuje tezu da tekst ne egzistira samo kao adaptacija, već i kao komentar, rekonstrukcija i valorizacija tradicionalne baladne poetike u suvremenom dramskom okviru.

Kao što ističe R. Hadžiefendić-Parić, Isakovićeve didaskalije obilježavaju lokalizmi, historizmi, arhaizmi i turcizmi (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 171–175, 179). Ovaj postupak ne predstavlja odstupanje od standardnoga

³ Spomenutu tipologiju, tj. podjelu na glavni i pomoćni tekst, koja uključuje dijaloške replike kao primarni sloj i didaskalije kao sekundarni, paratekstualni sloj s važnom stilističkom i komunikacijskom funkcijom, iscrpno razvija M. Pfister (1998).

⁴ Podrobniju analizu metatekstualnih odnosa balade *Hasanaginica* i njezinih najvažnijih dramatizacija v. u Omeragić, 2014.

jezika s kraja 20. st. koji dominira u opisnim dijelovima drame, već ciljani izbor funkcionalnih elemenata stilizacije kojima se postiže autentičnost prikaza, rekonstrukcija povijesnoga i kulturnoga ambijenta radnje. Istodobno, recipijentu je omogućeno potpuno razumijevanje jezika i njegovih kulturoloških implikacija. Svjestan da njihova značenja mogu biti nepoznata suvremenomu čitatelju, autor ih dijelom eksplicitno objašnjava unutar didaskalija, čime osigurava njihovu dostupnost i razumljivost bez potrebe za dodatnim vanjskim referencijama.⁵

Dramske su replike, koje su predmetom ove analize, pak, autorska stilizacija vernakulara. Stoga se s gledišta trenutka i mjesta radnje ne može govoriti o lokalizmima, arhaizmima ili historizmima u njima (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 174–175), kao što je moguće kada je riječ o didaskalijama.

⁵ Odmak od današnjega standardnoga bosanskoga jezika znatno je manji no od standardnoga hrvatskosrpskoga / srpskohrvatskoga u vrijeme pisanja drame. Tako je npr. *rzanje*, kao što upozorava R. Hadžiefendić-Parić, A. Isaković pisao “prema ondašnjoj standardojezičkoj normi”, dok u svojem *Rječniku karakteristične leksike u bosanskome jeziku* (Isaković, 1993, str. 488–489) nudi oblike s *h*, pa tako i *hrzati* (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 171). Jednako je i u *Rječniku bosanskog jezika* Instituta za jezik u Sarajevu (Čedić i dr., 2007, str. 204) u natuknici *hrzanje*. A. Isaković različito pristupa pojašnjenjima odmak od ondašnjega standarda: neke, npr. *pala*, *bakva* (u svojem rječniku upućuje na uporabu u Stolcu, kraju odakle je potekao) piše pod navodnicima i donosi definiciju ili ekvivalent (v. i Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 171–172), a drukčije unosi npr. riječi *feredža*, *jendžija*. Razlog tomu R. Hadžiefendić-Parić nalazi u njihovoj proširenosti (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 171–172). U zagradama, pak, autor pojašnjava *obikuša* iako tu natuknicu, kao i potonji leksem, ima u svojem *Rječniku*. Uz *obikuša* navodi definiciju ‘žena ili djevojka koja uz mladu boravi u mladoženjinu kući dok se mlada ne obikne’ (preko glagola *obiknuti se*), a *jenda* je označena s oznakom (*tur.*) – ‘pratilja nevjeste u svatovima; djeveruša’ (unesene su natuknice *jenda* i *jendija*, Isaković, 1995, str. 126). I Čedić i dr. uz taj leksem pišu *tur.* (Čedić i dr., 2007, str. 263). Naprotiv, *nun* (arapsko slovo), razložno, nije zastupljeno ni u Isakovićevu *Rječniku bosanskoga jezika* iz 1995. A. Isaković smatra da leksemi poput *beg*, *odaja*, *leđen*, *derdef*, *bajrak*, *kafez* ‘traže’ vraćanje časti i javnog uvažavanja (Isaković, 1975, str. 484). Svi su uključeni u njegov *Rječnik bosanskoga jezika*, ali, primjerice, i u *Rječnik* Instituta za jezik: *bajrak* uz *barjak* s oznakom *tur.* i značenjem ‘zastava, stijeg, bajrak’ (Čedić i dr., 2007, str. 25, 27), *kafez* s oznakom *tur.* (Čedić i dr., 2007, str. 270), *leđen*, s ekvivalentom *legen*, na koji upućuje i koji je također natuknicom (Čedić i dr., 2007, str. 340), *beg* s oznakom *tur.* (Čedić i dr., 2007, str. 29), *derdef* (Čedić i dr., 2007, str. 131) s oznakom *tur.* Natuknica *odaja*, *tur.* (Čedić i dr., 2007, str. 517) nosi značenje ‘soba, prostorija’, a u Isakovića je u značenju ‘soba na katu’. R. Hadžiefendić-Parić takve lekseme određuje sastavnim dijelom “drugostepenog modelativnog sistema” (i jezika), koji nisu nestali iz uporabe “unatoč lektorima ili urednicima izdavačkih kuća” (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 175). Danas su, osim u vernakularima, zastupljene i u rječnicima bosanskoga jezika, kao što je potvrđeno za navedene primjere.

Unošenjem i jezičnih elemenata organskoga tipa, A. Isaković približava čitatelja tadašnjemu trenutku, obiteljskomu kontekstu, uranja ga u ondašnje povijesne i društvene okolnosti na području Imotske krajine.

2. ISAKOVIĆEVE NAPOMENE O ODABIRU JEZIKA DRAME *HASANAGINICA*

U utvrđivanju podrijetla stiliziranih dijalektnih značajki u drami *Hasanaginica* pomaže Isakovićevo pojašnjenje o polazištu drame. Navodi Murkovo mišljenje: “U takvoj sredini Asanaginica je nastala tamo gdje se dogodio tragični događaj. To znači u okolici važne tvrđave Imotski” (Isaković, 2024, str. 139) te naglašava da je balada ispjevana u muslimanskoj krajiško-hercegovačkoj sredini prije 1717. godine.⁶ Budući da drami prethodi autorovo čitanje Fortisova izvornika, kojemu se, prema vlastitim riječima, nastoji što više približiti u svojoj verziji balade, utemeljena je pretpostavka da je tomu težio i u drami.

Ranije se autor kritički osvrnuo i na u literaturi dobro poznata tumačenja “tamnih mjesta” varijanata balade *Hasanaginica*.⁷ Među napomenama

⁶ Imotska je krajina bila pod Osmanlijama više od dva stoljeća, od oko 1493. do 1717.

⁷ U časopisu *Život* izostavio je prvu inačicu čitanja balade koju je 1814. objavio V. Stefanović Karadžić jer je “odveć nekritična” (Isaković, 1974, str. 534–536), a u zborniku je *Hasanaginica: 1774–1974*. dodao i mišljenje M. Begovića o prijenosu u Fortisa zabilježena pridjeva *argiascoga*, u Splitskom *argiascoga*, u Cronije *rđavskoga*, u V. Stefanovića Karadžića (2. prijepis) *kamenoga*. U prvom tekstu A. Isaković konstatira da je V. Stefanović Karadžić “srcem kamenim” ranio i ‘Hasanaginicu’ i Hasanaginicu, dovodeći u pitanje njeno baladsko jezgro” (Isaković, 1974, str. 536), a u *Zbornik* je uključio rješenje M. Begovića, koji polazi od turcizma *agr* u značenju ‘ohol, umišljen’, pa je i *srca ohologa* (Isaković, 1975, str. 432; v. i Peco, 1990, str. 142–161), jer, citira M. Begovića: “Ta reč bolje odražava misao i namere Hasanagine nego reč kamenog. Ta reč u sebi sadrži i neosetljivost i zlobu, dok reč kamenog označava samo neosetljivost” (Isaković, 1975, str. 432), a izražava Agin stav da je Hasanaginica, zapravo begovska klasa, isuviše ohola zbog svojega podrijetla. Međutim, A. Isaković ipak u svojoj verziji balade piše “hrđavskoga” (Isaković, 1975, str. 429). U drami, pak, Hasan-aga, obraćajući se djeci, kaže: “Neće se na vas smilovati vaša majka. Pogledajte je! Pogledajte njeno oholo lice i pusto srce!” (Isaković, 2024, str. 186). K tomu, u svoju je verziju i balade i drame A. Isaković unio i neka druga rješenja tzv. “tamnih mjesta”, npr. “u bošči haljine” u baladi: “A malomu u bešici sinku; Njemu šalje u bošči haljine” (Isaković, 1975, str. 428), a u didaskaliji drame: “i daruje zavežljajem u bošči” (Isaković, 2024, str. 186). Različito je, primjerice, tumačenje u Hasovićevoj analizi iz 2012. – “spremila obaška (posebno) haljine”. Neka će se Isakovićeva drukčija rješenja tzv. “tamnih

u *Tumačenjima* za odabir je jezičnih značajki njegova čitanja važno njih nekoliko.⁸ Valja istaknuti da je A. Isaković oblike u svojoj inačici balade prilagodio desetercu, obično koristeći apostrof kao oznaku izostavljanja, npr. *pulđuvak* (*pulu-duvak*),⁹ ali i bez apostrofa u *nazve* (*nazuve*)¹⁰. Bitno je to u kontekstu čitanja dugoga jata. Naime, autor apostrof rabi i u zapisu *ije* od dugoga jata, što pridonosi utemeljenosti pretpostavke o istočnohercegovačkom kao osnovnomu organskomu idiomu u baladi. Jekavski izgovor dugoga jata, poput onoga u susjednim centralnohercegovačkim govorima, ne bi tražio unošenje apostrofa. U Fortisovoj su *Asanaginici* zamjene i dugoga i kratkoga jata jekavske,¹¹ ali je zapisivač unio i ikavski refleks: *gdi*, *diza*, *dizu*, *starichini*, *starisscina*, *prid*, *sa svih strana*, *ne xelila*, a ekavski samo u *due* (*dve*).¹² A. Isaković smatra da je Fortis i pored ijekaviziranja “sačuvao ikavizme u familijarnim riječima” te da ih ne treba zamjenjivati (Isaković, 1974, str. 535; 1975, str. 430), pa i on u baladi piše: “gdi me šalje od petero dice”.¹³ U prilog tezi o udjelu hercegovačkih idioma u baladi, pa i

mjesta” navesti i uz argumentaciju određenja jezične pripadnosti replika u njegovoj drami.

⁸ Prema njegovu mišljenju, za razliku od spomenutoga zaključka A. Pece, Fortisov rukopis slijedi Splitski, no na promjene su u obama rukopisima utjecali kazivači, zapisivači i izdavači, primarno zbog nedovoljna poznavanja mišljenja, govorenja i vladanja u sredini u kojoj je pjesma nastala i u kojoj nije zapisana. D. Milijić zaključuje da je za “svoju redakciju Hasanaginice, Isaković uzeo u obzir i Fortisovu i konačnu Vukovu verziju, ali se u mnogome oslanjao i na Splitski rukopis, kao i na sva dostupna istraživanja filologa, kritičara i istoričara” (Milijić, 2018, str. 2). Međutim, uočava da A. Isaković iznosi “prilično smeće pretpostavke (kako svoje, tako i tuđe), koje bi mogle baciti sasvim novo svetlo na pomenuta ‘tamna mesta’”, ali “u svoju konačnu redakciju uglavnom ne unosi ta rešenja, očigledno ih i sâm smatrajući previše radikalnim, bar u odnosu na sve ranije verzije” (Milijić, 2018, str. 2). Ovdje se neće uspoređivati Isakovićeva redakcija s prethodnim verzijama osim u dijelu koji može pomoći pri utvrđivanju vernakularnih značajki u replikama njegove drame.

⁹ Piše da “podduvak predstavlja ‘neprozirnji, gušći veo’” (Isaković, 1975, str. 431, napomena 13). U drami, pak, stoji “duvak”. Tako *II svat* govori: “Duvak joj je predugačak. Poručila taki od mladoženje... da ne vidi svoju djecu”, a *I svat*: “Ili da djeca nju ne vide i poznađu” (Isaković, 2024, str. 184).

¹⁰ Tako je u Isaković, 1975, str. 431, napomena 13, a u drami u didaskaliji: “Daruje ih nazukama zlatom izvezenim” (Isaković, 2024, str. 186).

¹¹ Kao što je spomenuto, jekavski se izgovor u nekim tumačenjima pripisuje dubrovačkomu književnomu jeziku. V. primjerice M. Murko (prema Isaković, 1975, str. 430), I. Lukežić (Lukežić, 2005, str. 113).

¹² Prema Pecinu su mišljenju dva posljednja primjera analoškoga podrijetla (Peco, 1990, str. 158).

¹³ U tumačenju spominje I. Meštrovića koji drži da “su tako govorili naši muslimani i katolici oko

u replikama većine njegovih likova u drami, govori i autorska napomena o prevlasti leksema *pendžer*, likova *labutovi*¹⁴ i *mater*¹⁵ u Hercegovini.

Usto, ne treba zanemariti utjecaj rodnoga stolačkoga kraja A. Isakovića, na koji se sâm autor poziva objašnjavajući podrijetlo pojedinih leksema.¹⁶ Ako se granicom istočnohercegovačkih stolačkih govora drže govori južnije od crte: Hrgud – Vlahovići – Ljubinje – Zavala (Peco, 2007a, str. 295), onda su Isakovićeve rodne Bitunje upravo granične, odnosno na liniji su Hrgud – Ljubinje. Granica se između istočnohercegovačkoga i centralnohercegovačkoga tipa kreće “od Poljica u Popovu polju preko Ljubinja i Vlahovića ka Rotimlji i ispod Podveležja i Zijemalja na Bijelo Polje” (Peco, 2007a, str. 23), a centralnohercegovački se tip prostire sjeverno i zapadno od naznačene granice istočnohercegovačkoga do više Bijeloga Polja i Neretve (Peco, 2007a, str. 23). Stoga ne bi bilo začudno da neke replike Isakovićevih likova jesu stilizirane ovjere govora obaju poddijalekata, a da su pojedine preuzete iz samo jednoga.

Zbog svega navedenoga u radu će se izdvojiti jezične značajke Isakovićeve Hasanaginice koje se uvidom u dijalektološku literaturu, primarno u klasifikacije hercegovačkih govora (Peco, 2007a, 2007b), ali i literaturu o sarajevskom govoru, utjecaju kojega je, boraveći u Sarajevu desetak godina prije pisanja drame, A. Isaković bio izložen, mogu pripisati vernakularnim elementima. Premda se u dijelu literature o toj drami neke od njih drže i utjecajem “razgovornoga jezika” (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 179), analizom se teksta prema dijalektološkim kriterijima nastojalo utvrditi mogu li se takve jezične značajke, uvjetovane u prvom redu mjestom i vremenom

Imotskog, gdje je pjesma svakako nastala” (Isaković, 1975, str. 430). Mjesto je radnje balade, naime, Vrdol, danas Zagvozđ i Župa, u kojima je bilo imanje i kula Hasan-age Arapovića. Majka je Hasanaginčina u Klisu.

¹⁴ Razlog nalazi u obezvučenju finalnih zvučnih konsonanata zastupljenom u hercegovačkim narodnim govorima. Međutim, A. Peco upozorava da u izdvojenom primjeru nije riječ o finalnoj poziciji zvučnoga konsonanta *d*. U vlastitim imena, tumači, takva se mijena može naći i u nefinalnoj poziciji, ali zbog primanja “tih imena u naš jezik” (npr. Ahmet, Ahmeta, ali Mehmed, Mehmeda drugdje) (Peco, 1990, str. 157, bilješka).

¹⁵ Tako je i u Fortisa, dok je u Stefanovića Karadžića *mati*.

¹⁶ V. bilješku 5 u ovom radu.

radnje te kulturološkom i socijalnom pripadnošću junaka drame, pridružiti samo jednomu tipu vernakulara. U najvećem su broju replika (članova Agine i Begove obitelji, sluga i svatova) u obzir uzete varijable ovjere kojih su u literaturi prepoznate kao osobitosti pojedinačnoga vernakulara ili kao crte zajedničke nekima od njih. Na fonološkoj su i morfološkoj razini analizirani ponajprije odraz psl. jata, odraz skupina **stj*, **skj*, jotacije uvjetovane jekavskim odrazom jata, status afrikata, *lj* i *nj*, *h*, razvoj *-l*, osobito u dočetnome morfemu glagolskoga pridjeva radnoga m. r., relacijski morfemi zamjeničko-pridjevske sklonidbe, opstojnost aorista i imperfekta, infinitiv, relacijski morfem 3. l. mn. prezenta, relacijski morfemi DLI mn. imeničke sklonidbe i sklonidbe osobnih zamjenica, status nerelacijskoga morfema *-ov/-ev*. U pismu Horoja Sičića Omišljanina i u Guslarovim replikama, manjem dijelu teksta u drami, promatrane su uglavnom one posebnosti kojima se njihov vernakular razlikuje od onoga koji ovjeravaju članovi Agine i Begove obitelji, sluga i svatovi.

3. STILIZACIJA ISTOČNOHERCEGOVAČKOGA DIJALEKTA U REPLIKAMA DRAME HASANAGINICA

U drami su likovi izdiferencirani dijalektno, s govornim osobinama koje su bile tipične za sredinu u koju ih je A. Isaković smjestio već refleksom *jata*. Ijekavsko-jekavski refleks zastupljen je u replikama većine likova, uz ikavska odstupanja bez obzira na pripadnost staležu, i u Aginoj i u Begovoj obitelji, kao i u govoru sluga i svatova: *dijete*, *zaliječe*, *zijekhala*, *riječi*, *zijekhale*, *griješi*; *htjele*, *vjetar*, *nevjesta*, *objeda*, *voljeli*, *djeca*, *svjedok*, *potlje*, ali i ekavski i ikavski: *zenico*; *gdi*,¹⁷ *ovdi*, *prid* (Majka Hasan-agina); *riječi*, *vrijeme*, *mrijet*, *svijetla*, *smijati*, *bijeje* (G); *zacjeljuju*, *natjerat*, *djece* (G), *zamjenjujem*, *vjera*, *vjerovo*, *nevjera*, *potlje*, ali *unapridak*, *ovdi* (Hasan-aga); *nevjesta*, *ljepši*, *pametniji* (Ajkuna); *vrijeđam*, *odijeliti*, *podnijeti*, *izmijenio*, *prije*, *lijep*, *riječ*, *b'jele*; *djeco*, *htjele*, *tješim*, *nedjelja*, *tjerate*, *dječice*, *tjera*, *djetinjstvo*, *čoeck* (uz *insan*), ali *razumih*, *gdi*, i očekivani ekavski odraz iza *r*: *sreću*, *usrećili*, *unesrećili* (Hasanaginica); *najljepša* (Djeca); *dijete*, *dječice*, ali

¹⁷ Jednak je refleks u istom primjeru i u replikama Mlađe kćeri i Djece.

grihota (Majka bega Pintorovića i Hasanaginice); *lijevom, podnijet, razumiješ; djecu, mješinu, čoek*, ali *D mladi, prid nami* (Svatovski put); *liječi, mijenjaju, zvijere, vrijeme, lijepo, lijepu, svijetli, presvijetlog, riječ, namijenjeno; pjevaču, koljeno, djeca, čojeka/čoeom*, ali i *gdi, razumih, pametnijih, virni list, ovd, gdi, priko, priokreni, gori, izuvidit*, očekivano nakon *r*: *s vremenom, trebadne* (Beg); *zapovidio* (Hasko). No, dok je u istočnim govorima *nijesam*, a samo u mlađih *nisam*, u drami su sve potvrde s *nisam*, kao što je bilježeno i u centralnohercegovačkim govorima (Peco, 2007a, str. 297).

R. Hadžiefendić-Parić pretpostavlja da je, uz utjecaj balade, razlog unosu ikavizama i to što je ikavica bila svojstvena bosanskomu jeziku do kraja 19. stoljeća (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 179). Međutim, A. Peco i u novije doba nalazi ikavizme u istočnohercegovačkim govorima (npr. *cio* od *-ěl, grijota, misec*, uz "morfološke" ikavizme: *volila, želili*, te "leksičke": *doli, gori, vodi*, za koje drži da su uneseni) i u centralnohercegovačkim govorima (posebice u muslimana, npr. *nevista, nisam*, uz tvorbene ikavizme: *htio, volio, volili, poletil, zastidila* te tip *gori, doli*) (Peco, 2007a, str. 23–24), pa se zasigurno i spomenute vernakularne značajke iz 20. st. odražavaju u Isakovićevoj drami.¹⁸

Jekavske zamjene jata u hercegovačkim govorima uvjetuju jekavsku jotaciju: u centralnohercegovačkim i istočnohercegovačkim¹⁹ konsonanata *l, n* te *t, d, s, z, c* (Peco, 2007a, str. 296), a u istočnom tipu i usnenih konsonanata, ali manje dosljedno u tipu *pjesma, vjera* te u primjera s *mj, bj*. A. Peco zapazio je da su likovi bez jotacije sve češći (Peco, 2007a, str. 23–24). S obzirom na zastupljene potvrde u drami, teško je odrediti kojemu se je tipu govora autor nastojao približiti. Nema, naime, primjera poput *đeca, neđe-lja*, što je očekivano u spomenutim tipovima,²⁰ ovdje s jotacijom *tj* nisu

¹⁸ Ikavski su odrazi potvrđeni i u sarajevskom govoru, osobito u govoru muslimana, npr. u Šurminovu radu (prema Halilović i dr., 2009, str. 19), u odgovorima na upitnik *Pitanja o govoru prostoga naroda* (iz 1897. god.), prvom upitniku za istraživanje bosanskohercegovačkih govora (prema Halilović i dr., 2009, str. 26), kao i u govoru sarajevskoga naselja Bjelave (prema Halilović i dr., 2009, str. 44).

¹⁹ U sjevernohercegovačkim je govorima jotacija rjeđa (Peco, 2007a, str. 301).

²⁰ No, jednako je zabilježeno u govoru muslimana u Sarajevu, npr. u odgovoru na spomenuta *Pitanja o govoru prostoga naroda* (prema Halilović i dr., 2009, str. 27). U drami nisu zastupljena ni dva glasa dobivena novijom jotacijom ili asimilacijom: *ś* i *ž*, uobičajena u jekavskim govorima istočne Hercegovine (v. Peco, 2007a, str. 138–139), međutim takav je izgovor i manje očekivan u dramskom tekstu.

dosljedne, dok uz usnene konsonante jotacija u *lj* nije potvrđena: *ćera* (Hasko, Beg, a u Hasanaginice – *tjera*); *robje, kopje* (Beg), pa i *grebju* (Svat)²¹.

Rezultat je razvoja skupine **stj*, **skj** u istočnim i centralnim hercegovačkim govorima *št*, no u oba je tipa *šč* u nekih glagola na *-stiti* (Peco, 2007a, str. 137), kao analogija prema *častiti: čašćen* (*šč* je u nekim oblicima i u *iskati, vriskati* i sl.), dok je u sjevernohercegovačkim uz iznimno *št* u *ognjište*, redovito *šč* u *ognjišće, šćap*, pa i *ščene* (npr. Peco, 2007a, str. 25).²² U drami je gotovo dosljedno *šč: pušćenicu, pušćali, namiješća*, uz *ognjišće, ognjišću*, no *na uštap* (Majka Hasan-agina); *pušćat* (Hasan-aga); *pušća, pušćenica*, ali *otpuštanje žene* (Svatovski put); *oprošćenja* (Hasko); *pušćam, pušćano pismo, pušćate, pušćenica* (Beg).

Dok je u centralnohercegovačkim govorima moguće (a u sjevernohercegovačkim uobičajeno), primjerice u gradskih muslimana, nerazlikovanje afrikata te *lj* i *j*, *nj* i *n*, u istočnim se govorima ti glasovi razlikuju (Peco, 2007a, str. 23–25), a tako je i u Isakovićevoj drami: *odruče se* (Beg); *dode* (Hasan-aga); *ognjišće, ljutijeh* G mn. (Majka Hasan-agina); *nedjelja* (Hasanaginica).

Konsonant se *h* u finalnoj poziciji u govoru dijela pravoslavaca s istočnoga područja ponekad gubi, međutim dosljedan je u muslimanskoga stanovništva (jednako je i u drugim tipovima) (Peco, 2007a, str. 23–25, 305, 345), pa i kada je neetimološko: *hude, lahkost, lahko*,²³ *buzdohana*,

²¹ Za govor je Sarajeva zabilježeno u Šurminovu radu (1895, str. 188–195, prema Halilović i dr., 2009, str. 19) i u odgovoru na spomenuti upitnik *Pitanja o govoru prostoga naroda lik greblje* (prema Halilović i dr., 2009, str. 27), ali za govor sarajevskoga naselja Bjelave u poglavlju o delateralizaciji sonanta *l̃ (lj)* u *j* (koja je otprije potvrđena u sarajevskih muslimana, v. Šurmin 1895, str. 195, prema Halilović i dr., 2009, str. 20, 46) navode se i primjeri u kojima nije izvršena jotacija, pa tako i *grebje* (Halilović i dr., 2009, str. 46).

²² Pišući o mjestu nastanka balade, A. Peco napominje da je *šč* moglo doći iz zapadnih bosanskih šćakavskih govora, “a taj govorni tip još i danas zapljuskuje Imotsku krajinu” (Peco, 1990, str. 143). No, u drami bi se šćakavizmi mogli pripisati i utjecaju sarajevskoga govora južnoga poddijalekta ijekavskošćakavskoga (istočnobosanskoga) dijalekta (Halilović i dr., 2009, str. 9).

²³ Premda R. Hadžiefendić-Parić ističe da su “*lahko, polahko, mehkim (lahko i mehko* su zabilježene u tekstovima iz XVII. st., *lahak i mehak* iz 1886. g. – kako A. Isaković navodi u *Rječniku*), *mehlem*” činjenice povijesti jezika (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 179), kao i da se u bilježenju *Imoski kadija, Imoski, do Imoskog* A. Isaković ugledao na fonološki pravopis koji “od srednjovjekovnih zapisa imamo u bosanskome jeziku” (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 179, 180), što je neosporno, valja

zijekale (Majka Hasan-agina); *mehlem, lahko, polahko* (Hasan-aga); *snaha, zвах* (Ajkuna); *htjele, bih, mojijeh, razumih* (Hasanaginica); *lahko, mahane* 'mane' (Svat); *uhvate, hoće, namah, aždaha, mehkim, lahko, lahka* (Beg). Inicijalna skupina *hv > f: fala Bogu* (Hasko).

Finalno slogovno *-l* gotovo je uvijek neizmijenjeno na kraju unutrašnjega sloga i u imenica stranoga podrijetla, a u imenica slavenskoga podrijetla obično je zamijenjeno vokalom *o*, dok je u morfemu *jd. m. r.* glagolskoga pridjeva radnoga u istočnim (Peco, 2007a, str. 134–135) i u centralnim govorima zamijenjeno s *-o*, pa se s vokalom osnove, najčešće s *a*, sažima u *o* izvan naglasaka, a pod naglaskom se ovjerava i tip *dao* (Peco, 2007a, str. 223, 269–273). Sažimanje nije uvijek provedeno kada osnova završava drugim vokalom, primjerice vokalom *i*: *-ijo/-io (bijo/bio)*. Tako je i u drami: *bolnik; zatro, valjo, odviko, čeko, doplano; zameo, naumio* (Majka Hasan-agina); *vjerovo, metno; prizdravio, usnio* (Hasan-aga); *kidiso; svio* 'sveo', *pregorio, čuo* (Ajkuna); *reko* (Majka bega Pintorovića i Hasanaginice); *pripizo, motro; dizao, vidio, oćutio, obilježio, prešio* (romanizam 'žurio') (Svati); *kazo; ženio, vidio* (Hasko); *svatovao, volio, služio* (Beg).

Istočne i centralne govore razlikuju i zamjeničko-pridjevski relacijski morfemi: u istočnim su zadržani oni nepalatalne sklonidbe, a u centralnim palatalne (Peco, 2007a, str. 23–25, 297). U replikama je likova iz Agina i Begova dvora prevladala nepalatalna deklinacija: *svijeh, ljutih* (Majka Hasan-agina); *mojijeh* (Hasanaga); *mojijeh, našijem* (Hasanaginica); *svijeh, našijem, mojijeh* (Beg).²⁴ Autor je unio i lik *po božijim*, u kojem je skupina *žj* razdvojena vokalom i preobličena u slijed *žij* (Hasko, Hasanaginica) (Peco, 2007a, str. 221).

Kao u svim skupinama govora istočne Hercegovine, u drami je aorist uobičajen, a u uporabi je i imperfekt, češći u istočnim (Peco, 2007a,

naglasiti da su podudarni likovi svojstveni i hercegovačkim govorima različitih tipova (Peco, 2007a, str. 23–25), a ovjereni su i u govoru sarajevskih muslimana, npr. u odgovorima na *Pitanja o govoru prostoga naroda* (prema Halilović i dr., 2009, str. 28).

²⁴ Tako je zabilježeno i za govor Sarajeva u odgovoru na *Pitanja o govoru prostoga naroda* (prema Halilović i dr., 2009, str. 32).

str. 228–230) no u centralnim²⁵ i u sjevernim govorima (Peco, 2007a, str. 25). Aorist je zastupljen u brojnim replikama, npr.: *obraniše, bi, prozbori, kaza, uze* (Majka Hasan-agina); *odvede, bi, dopade, pripade, rekosmo, pomogosmo, dođe, obiđe, reče, ode, kaza* (Hasan-aga); *razumih, razumismo, odruče se* (Beg); *razumih, dobiste, bih* (Hasanaginica), *dovede* (Majka bega Pintorovića i Hasanaginice); *bi, dočepa, zape, bih, rekoh* (Svati), a imperfekt je znatno rjeđi: *zvaše (li je?)* (Hasan-aga); *zvah* (Ajkuna); *mišljah* (Hasanaginica).

Infinitiv može biti potpun i apokopiran,²⁶ što je potvrđeno i u istočnim govorima (Peco, 2007a, str. 237): *svezat, večerat, zamiriti* (Majka Hasan-agina); *kopat, mrijet, ali doći, ići, poginuti, dati, učiniti* (Hasan-aga); *držati, znati, doći, ali dozivat, izać* (Svati). U primjeru *mećat* (Beg, Abid) analoški je jotiran dočetak infinitivne osnove prema prezentskoj osnovi, svojstven širemu području (pa i imotskim i zapadnim hercegovačkim govorima, Lukežić, 2003, str. 23).

Morfologija je imenica zastupljenih u drami novija: provedeno je ujednačavanje DLI mn. na *-ama/-ima*, kako je i u istočnim i u centralnim govorima (Peco, 2007a, str. 178, 181, 189): *pod nogama* (Majka Hasan-agina); *bunarima* (Hasan-aga); *za zubima* (Svati); *za kozama, L vrletima, stazama, glavama*²⁷ (Beg). Osnova je u *svati* N mn., *svate* A mn. bez nerelacijskoga morfema *-ov/-ev*, ali *kotareva*²⁸ (Svati). U osobnih je zamjenica stari morfem instrumentala u DLI, rjeđi u istočnim, a redovit u centralnim govorima istočne Hercegovine: *s vami* I, *vami* D (Hasanaginica); *prid nami* I (Svati); *na nami* L (Majka Begova i Hasanaginice); *s nami* I, *nami* D (Beg).²⁹

²⁵ U potpunijem se gotovo ne rabi (osim *šćaše* i *bijaše*, Peco, 2007a, str. 24).

²⁶ R. Hadžiefendić-Parić točno ističe da apokopirani infinitiv pripada i razgovornomu stilu bosanskoga standarda (Hadžiefendić-Parić, 2019, str. 179). Jednako je i u govoru Sarajeva u upitniku *Pitanja o govoru prostoga naroda* (prema Halilović i dr., 2009, str. 26–28).

²⁷ U nekim istočnim govorima bilježen je i relacijski morfem *-am* u tim padežima glavne promjene imenica ž. r., no najčešće je *-ama*, a u imenica kojima osnova završava konsonantom *-ima* (Peco, 2007a, str. 189–191).

²⁸ Jednako je moguće i u istočnohercegovačkim govorima (Peco, 2007a, str. 175–176).

²⁹ A. Peco piše da je takve oblike bilježio najčešće u govoru muslimana Podveležja i Dabra te Bileće, u kojima su sačuvani pod utjecajem najbližih centralnohercegovačkih govora (Peco, 2007a, str. 198),

4. STILIZACIJA ZAPADNOGA ŠTOKAVSKOGA DIJALEKTA U REPLIKAMA DRAME *HASANAGINICA*

Svi se u tekstu dosad spomenuti dramski likovi služe istim tipom vernakulara. Pismo Horoja Sičića Omišanima u trećoj sceni drame funkcionalno je stilistički iznimno važno jer se uporabom vernakulara razlikuje od prethodnih protagonista drame. U tekstu su pisma Horoja Sičića Omišljanina zabilježeni ikavizmi: *susidstvu*, *lipo*, *cinom* 'cijenom', *takvih* I mn.³⁰ Iznimka *bjelodano* s jekavskim odrazom na mjestu kratkoga *jata* može se ovdje protumačiti adresatom i višim stilom. Osim toga, neke su zasebnosti zastupljene u pismu: prijevojni lik *ne reste* (Čilaš Šimpraga, 2010, str. 180),³¹ I zamjenice s dočekom -*mi* starijega razvojnoga stupnja: *među nami*, romanizam *kaštigati* 'kazniti', svojstvene omiškomu području,³² dok protetsko *j* (u tekstu u primjeru *jih*), danas nije ovjereno ni u primjeru *jopet*, potvrđenom u drugim govorima toga područja zapadnoga ili ikavskoga štokavskoga dijalekta hrvatskoga jezika (Čilaš Šimpraga, 2010, str. 174).

Drukčija je dijalektna stilizacija zastupljena u Guslarovim replikama dok izvodi pjesmu *Ženidba Kumalić Mujage* i razgovara s Begom. Refleks je *jata* redovito ikavski: *divojka*, *ispriđ*, *misto*, *namisto*, *pivam*, *pisma*, potvrđeni su konsonanti *h* (*gorih* G mn.) i *f* (*fala* Bogu),³³ turcizmi (*u avliji*, *kavgu*), koji su kao i romanizmi svojstveni i području zapadne Hercegovine i Imotske krajine i Bekije (govorima zapadnoga ili ikavskoga štokavskoga dijalekta hrvatskoga jezika, Lisac, 2008, str. 111). Primjeri su glagolskoga pridjeva radnoga s osnovom na -*i* i dočekom -*o* (< -*lb*) (*izvidio*, *bio*, *zborio*, *namistio*), ali i *čuo*. Tako je moguće i u zapadnohercegovačkim govorima kada osnova završava s *i*, ali u primjerima sa završetkom osnove drugim

ali se i prema starijim pismima može zaključiti da su takvi likovi bili uobičajeni i u istočnohercegovačkom dijelu.

³⁰ U primjeru s *takvih zlih ljudi* instrumental je ujednačen na oblik genitiva.

³¹ Jednak je *e* u odnosu na *a* i u istočnohercegovačkomu dijalektu, pa i na širem području.

³² Romanizmi nisu strani ni zapadnim hercegovačkim govorima, ni govorima Imotske krajine i Bekije (Lisac, 2008, str. 111).

³³ Bošnjaci poznaju *h* i *f* i u zapadnim hercegovačkim krajevima – razlike su u uporabi tih konsonata uvjetovane nacionalnom pripadnošću govornika.

vokalima, *-l* je prešao u *-a*. No, u nekim je govorima potvrđeno *mogo*, *reko*, *pleo*, *kleo*, *bacijo* (oko Tomislavgrada, Čitluka, Međugorja itd., Peco – Mandić, 1986, str. 81–83). Primjeri su s *-io* ovjereni i u govorima Imotske krajine i Bekije (i istočne Hercegovine), kao što su i kratka množina s provedenom sibilizacijom (u tekstu *bezi*), zamjenica *ko* i pridjevi s relacijskim morfemom palatalne osnove (*gorih*) posvjedočeni u oba tipa.³⁴ I druge su značajke u Guslarovu govoru zastupljene na širem području, npr. *-d-* u osnovi prezenta i imperativa (Lukežić, 2003, str. 22) (3. l. mn. prez. *smidu*,³⁵ ali *gledaju*), uporaba aorista (*dočeka*), sinkopa vokala u imperativu (*Vid'te*), analoški jotiran dočetak infinitivne prema prezentskoj osnovi (Lukežić, 2002, str. 23), sadržan i govorima imotskoga i hercegovačkoga³⁶ područja (*zamećati*)³⁷.

5. ZAKLJUČAK

S obzirom na uvrštene potvrde i istočnoga i centralnoga istočnohercegovačkoga tipa, Isakovićev stilizirani jezik replika dviju obitelji, sluge i svatova izmiče strogoj klasifikaciji. Ali, autor se, istaknuto je, želio približiti jeziku Fortisove balade, a kao prostor nastanka naznačio je istočnu Hercegovinu, pa zasigurno ponajprije u tom uzoru i na hercegovačkom području treba tražiti izvorište stiliziranih dijalektnih replika tih likova. Nedostatak nekih markantnih crta poput jotiranih *ž* i *š*, svojstvenih i istočnim govorima, osim utjecajem standardnoga jezika s kraja prošloga stoljeća, može se nesumnjivo objasniti i njihovom naglašenom posebnosti, koja bi potencijalno mogla opteretiti dramski tekst. Sarajevski je vernakular izdvojenim elementima, također, nedvojbeno mogao ostaviti trag u oblikovanju replika istih Isakovićevih likova.

³⁴ Neproširena osnova s fakultativnim je izostankom sibilizacije dočetnih velara potvrđena u imotskom tipu (Lukežić, 2003, str. 20), kao i zamjenica *ko* (Lukežić, 2003, str. 21). Za područje Dalmatinske zagore v. i Lisac, 2008, str. 110.

³⁵ Jednako je i u drugih likova: *znademo* (Aga), *ne znademo*, *dadnemo* (Beg), *poznadu* (Svati).

³⁶ Beg i Abid također ovjeravaju *mećat*.

³⁷ S neapokopiranim infinitivom, dok je za imotsku skupinu govora tipičan apokopirani infinitiv (Lukežić, 2003, str. 22).

Pisani vernakular Horoja Sičića Omišljanina stilizirani je omiški idiom zapadnoga ili ikavskoga štokavskoga narječja hrvatskoga jezika. Dok je jezik većine likova oblikovan u skladu s osmansko-balkanskim kulturnim kodom i idiomima, Sičićev vernakular nosi obilježja diplomatskoga i administrativnoga jezika, karakterističnoga za zapadnobalkanski jadranski prostor, s refleksijama venecijanskoga utjecaja.

Preciznije, pak, određenje Guslarove dijalektne pripadnosti izmiče u nedostatku većega broja replika, dok postojeće sadrže i značajke govora zapadne Hercegovine i Imotske krajine i Bekije. No, neosporno je, da je na njegov diskurs, koji proizlazi iz uloge čuvara i prenositelja usmene tradicije s ciljem bilježenja kolektivnoga sjećanja naroda, utjecala i bošnjačka narodna deseteračka pjesma.

Jezična se varijabilnost u drami, dakle, ne iscrpljuje u distinkciji između standardnoga jezika i dijalekta, već se reflektira i unutar samoga vernakularnoga izraza. Isakovićev pristup jeziku dramskih replika daleko nadilazi puku dijalektnu reprodukciju čineći vernakular ne samo lingvističkim segmentom već i ključnim dramaturškim alatom koji funkcionira u više interpretativnih slojeva. Tako, o čemu ovdje nije pisano, govor spominjanih likova, kada i pripada istomu dijalektalnomu sloju, nije homogen – on varira u leksičkom, sintaktičkom i pragmatičkom smislu, ovisno o društvenom statusu pojedinca. Kroz ove varijacije, jezik ne djeluje jedino kao odraz svakodnevnice komunikacije već je i semiotički sustav kojim se signalizira hijerarhija moći među likovima, razgraničenje između vojnih i plemenskih struktura te dinamika patrijarhalnih normi koje oblikuju njihovu društvenu poziciju. Međutim, ta tema zahtijeva zaseban rad koji bi se temeljio na metodologiji vernakularne stilistike.

LITERATURA

- Božanić, J., 2011. "Prolegomena za vernakularnu stilistiku". *Časopis Hrvatskih studija*, 7, str. 231–281.
- Božanić, J., 2019. *Vernakularna stilistika*. Split: Književni krug – Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Katedra Čakavskog sabora.
- Chambers, J. K., Trudgill, P., 2004. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čedić, I. i dr., 2007. *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Čilaš Šimpraga, A., 2010. "Ikavski štokavski govori između rijeke Krke i Neretve". U: Celinić, A., Kurtović Budja, I., Čilaš Šimpraga, A., Jozić, Ž. ur. *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*. Split – Zagreb: Književni krug Split – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, str. 159–224.
- Hadžiefendić-Parić, R., 2019. "Isakovićeva Hasanaginica i Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku". U: Kanurić, H. ur. *Zbornik Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću XI*. Bihać: Islamski pedagoški fakultet u Bihaću, str. 161–187.
- Halilović, S., Palić, I., Šehović, A., 2010. *Rječnik bosanskoga jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Halilović, S., Tanović, I., Šehović, A., 2009. *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Hasović, S., 2012. "Čija je bošnjačka balada Hasanaginica". [online]. Dostupno na: <https://hamdocamo.wordpress.com/2012/04/08/cija-je-bosnjacka-balada-hasanaginica/> [2. 9. 2024].
- Hodžić, J., 2013. "O nekim sociolingvističkim aspektima *Hasanaginice*". *Književni jezik*, 24 (1–2), str. 41–54.
- Hodžić, J., 2014. "O nekim jezičkim i društvenim aspektima narodne balade o žalosnoj i plemenitoj Hasanaginici". *Ogledi iz lingvistike i filologije*. Mostar: Narodna biblioteka, str. 177–195.
- Hodžić, J., 2018. "Jezička analiza balade Hasanaginica kao doprinos razumijevanju bosanske kulture i tradicije". *Forum Bosnae*, 81–82, str. 345–357.
- Isaković, A., 1975. *Hasanaginica: 1774–1974. Prepjevi, varijante, studije, bibliografija*. Sarajevo: Svjetlost.

- Isaković, A., 1974. "Hasanaginica". *Život: Časopis za književnost i kulturu*, 23 (45), str. 534–536.
- Isaković, A., 1995. *Rječnik bosanskoga jezika*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Isaković, A., 2024. *Drame*. Knjiga 4. U: Duraković, E. ur. *Izabrana djela Alije Isakovića*. Sarajevo: Bošnjački Institut, Fondacija Adila Zulfikarpašića.
- Kršo, A., Karavdić, Z., Barjaktarević, E., 2024. *Govor Sarajeva*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Institut za jezik.
- Labov, W., 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, W., 1984. "Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation". In: Schiffrin, D., Tannen, D., Hamilton, H. ur. *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press, pp. 28–53.
- Lisac, J., 2008. "Govori Dalmatinske zagore kao dio novoštokavskog ikavskog dijalekta". *Croatica et Slavica Iadertina*, 4, str. 105–114.
- Lukežić, I., 2003. "Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine". *Čakavska rič*, 31 (1–2), str. 5–25.
- Lukežić, I., 2005. "Dijalektološko čitanje Fortisove 'Asanaginice'". *Čakavska rič*, 33 (1–2), str. 101–129.
- Milijić, D., 2018. "Tamna mesta u narodnoj baladi Hasanaginica". Dostupno na: <https://www.casopiskvaka.com.hr/2018/10/dusan-milijic-tamna-mesta-u-narodnoj.html> [5. 9. 2024].
- Nakaš, L., 2010. "The ballad of Hasanaginica: Fortis redaction and the Split Manuscript". *Forum Bosnae*, 51, str. 289–313.
- Omeragić, M., 2014. "Metatekstualni odnos balade Hasanaginica i njenih najznačajnijih dramatizacija". *Život*, LXII (5–6), str. 91–121.
- Peco, A., 1990. *Književni jezik i narodni govori*. Mostar: Prva književna komuna.
- Peco, A., 2007a. *Govori istočne i centralne Hercegovine*. U: Peco, A., *Izabrana djela*. Knjiga 1. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Peco, A., 2007b. *Govori zapadne Hercegovine*. U: Peco, A., *Izabrana djela*. Knjiga 2, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, str. 359–409.
- Peco, A., Mandić, P., 1986. *Ikavskoštakavski govori zapadne Hercegovine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

- Pfister, M., 1998. *Drama: Teorija i analiza*. Zagreb: Hrvatski centar ITI.
- Trudgill, P., 2002. *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Vulić, S., 2005. "Rešetarova zapažanja o dubrovačkom govoru potkraj XIX. i u prvim desetljećima XX. stoljeća". U: Maštrović, T. ur. *Zbornik o Milanu Rešetaru*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, str. 261–271.
- Vulić-Vranković, S., 2007. "Dubrovački govor od početka 20. do početka 21. stoljeća". *Zadarski filološki dani 1*. Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru, str. 97–112.

DIALECTAL STYLIZATION IN ALIJA ISAKOVIĆ'S *HASANAGINICA*

Abstract

This paper examines the linguistic features of Alija Isaković's *Hasanaginica* which, according to dialectological research – primarily the classifications of Herzegovinian dialects (Peco, 2007a; 2007b) – may be identified as stylized vernacular elements. Although some studies on the drama attribute these features to the influence of “spoken language” (Hadžiefendić-Parić, 2019, p. 179), this analysis, conducted within dialectological parameters, seeks to determine whether such linguistic traits – shaped chiefly by the spatial and temporal setting of the play, as well as by the cultural and social background of its protagonists – can be associated with a single type of the aforementioned dialects. The study concludes that these vernacular elements elude strict classification, and that through their incorporation – alongside other dramaturgical devices – A. Isaković, as he himself notes in the introduction to his play, “sought to approximate the lived realities, morals, and language of this ballad” (Isaković, 2024, p. 139).

Keywords: *Alija Isaković, Hasanaginica, dialectal stylization, Eastern Herzegovinian dialect, Western Shtokavian dialect*